

הוראה תוך הסברה בהירה ותוך הזדהות

עם אישיות הזולת (אמפתיה)*

• מאת הרב יוסף דב הלוי סלובייצ'יק, בוסטון מאסס.
נרשם מאחד משיעורי הגאון שליט"א על ידי הרב אברהם בית-דין

בחשבון הזמנים, הם פחדו, שמשה מת (מסכת שבת פ"ט; רש"י שמות לב, א). בעתה אחזתם, שמא יטוש אותם במדבר. לגביהם שימש העגל תחליף למשה רבנו. הם הותעו בידי ה"ערב רב" של אוהדים לא יהודים שהתלוו אליהם בצאתם ממצרים. אף על פי שנכשלו בעבודת אלילים, היו קיימות נסיכות מקילות בהתנהגותם. נתוח קצר של המושג עבודה זרה יהיה לנו לעזר רב (השוה גם רמב"ם, משנה תורה, הלכות עבודת כוכבים פ"א, א"ב). ישנה מה שאנו מכנים בשם עבודה זרה, שהיא פולחן ממש, טקסים ומנהגים דתיים, פעולות מיוחדות שמטרתן לפייס את האלילים, אשר על פי הנחת עובדיהם שוכנים בתוך הפסלים או מיוצגים על ידם. מלבד זאת קיימת גם צורה של פאגניזם שתכנה מערכת תרבות, אורח חיים. חכמינו היו משוכנעים, שעבודת אלילים מובילה בהכרח לפאגניזם, שהפולחן משפיע על אורח החיים של החברה. אולם מאגניזם יכול להתמיד אפילו אחרי חיסולה של עבודת האלילים. היוונים והרומאים, כדורות שהיו אחרי סילוקה של עבודת האלילים, עוד ניהלו את חייהם כפאגניזם, בסגנון חיים וכסולם ערכים פאגניים. בימנו אנו, באין עוד איזו צורה שהיא של פולחן אלילי, עדיין נפוצ הפאגניזם.

מה טיבו של פאגניזם וכמה הוא עומד בניגוד חריף להשקפת עולם תורנית? האדם הפאגני עובד אלים המיצגים את כוחות הטבע. האלים האלה עצמם, אין בהם נורמות מוסריות ואינם תובעים מן האדם שום דבר מעבר לפעולות מסויימות של מעשי פיוסים. כאשר אדם שוקע בתענוגות הטבע, הרי יהיה זה מעשה של הזדהות עם כוחות אליליים כאלה. לאמתו של דבר חושב האדם את עצמו שוה לטבע ומכאן נובעת שאיפתו להנאה בלתי מוגבלת; ביהדות בניגוד לכך צלם האלקים באדם דוקא בשליטה על עצמו ובשעבוד תאוותיו לרצון האלקים. ביהדות עובדים את ה', את הבורא, ולא את הטבע שהוא רק חלק של הבראה עצמה. לעבוד את ה' משמע קבלת עול של מצוות עשה ולא תעשה. לעבוד את הטבע, לעומת זאת, פירושו עזיבת כל הנורמות והמעצורים, להסתכל בכל דבר אפשרי כעל דבר מותר ולא להכיר בשום הגבלות ל"תאבון" האנושי, האנטייתיזה לפאגניזם מובעת בפסוק: "ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אשר אתם זונים אחריהם (במדבר ט"ו, לט).

התורה מאסה באורח החיים הפאגני אפילו יותר מששנאה את פולחן האלילים. האחרון הוא בן תוחלת חיים קצרה, אפילו היוונים והרומאים אבדו לבסוף את אמונתם בו. בסופו של דבר הוא נעלם מאליו. אפשר ללמד, לשכנע ולהרבות בהסברה נגד תקפו ואמתו. אך, פאגניזם נאחז בבני אדם בעצמה כה רבה שיאריך ימים עוד זמן רב לאחר שעבודת האלילים נעזבה על ידם. חטא העגל היה עבודת אלילים, והברית בין הקב"ה לבין ישראל כמעט נתבטלה בגללו. אולם המקרה של קברות התאווה גלה, שאפילו שאין עבודת אלילים ממש, פאגניזם עדין הוסיף לשלוט בבני אדם, שארית המורשת הרוחנית, זכר לשהותם הממושכת במצרים. התורה מתארת בפרוטרוט את אסיף השלו, אגירת רכוש שאינה יודעת שבעה וספוק יתר של תחושות רעב, תופעות אפיניות של פאגניזם: "ויקם העם כל היום וכל הלילה וכל יום המחרת ויאספו את השלו, הממעיט אסף עשרה חמרים וישטחו להם שטוח סביבות המחנה" (במדבר י"א, לב). פה יש לנו ענין עם תאוה משתוללת, תשוקה בלא מצרים. הכתוב מדבר רק על האגידה ללא גבול, אולם חז"ל אומרים, שזאת היתה למעשה התקוממות נגד כל סוג של מעצורים מוסריים. הדבר התבטא בסרוב לקבל את האסורים של חוקי הפרישות המינית שקבלו לפני זמן לא רב בהר סיני. על הפסוק "ויסעו מהר ה'" (במדבר פרק י, לג) הוסיפו חז"ל: "מאי מהר ה'?" אך תמא ב"ר חנינא, שסרו מאחרי ה'"¹ ומדרש תנחומא מוסיף: "שנסעו מאחרי ה', כתינוק הבורח מבית הספר לבטל מדברי תורה (רמב"ן בשם התנחומא, בתוספות, שבת קטז ד"ה פורענות). התלונה "מי יאכילנו בשר" (במדבר פרק י"א, ד) היתה סתם עלילה ותואנה (ר' רש"י שם). אולי משמשת כאן המלה "בשר" לשון נקייה לכל דבר חושני. המלים: "זכרנו את הדגה שאכלנו במצרים" (שם פסוק ה'), מסבירים חז"ל, מתיחסות לאסורי עריות, לפריצות, שהתורה עכשיו הגבילה,² הואיל ולדגים

הוראה היא יותר מאשר הקניית ידע והבנת החומר. היא דורשת אמפתיה בין המורה לבין תלמידו, שותפות ברגשות, במחשבות ובמניעים. אז קיימת פעולת גומלין בין האישים וחילופי ערכים והשקפות. משה, שהיה המורה ב"ה הידיעה, רכש לעצמו הבנה יותר מקיפה ומעמיקה של תפקידו אחרי המקרה של "קברות התאווה" (במדבר פרק י"א), כאשר חייב אותו הקב"ה להיות האומן של האומה החדשה. שנוי זה במעמדו משתקף בתגובותיו השונות של משה לשתי העבירות הגדולות של בני ישראל במדבר — עגל הזהב (שמות פרק ל"ב) וקברות התאווה. לעגל הזהב הגיב משה בהחלטיות, בכקשו מחילה וסליחה מן ה' ובעפולה מידית בקרב העם. חזרתם המהירה לסורם (עבודת אלילים) אחרי התגלות ה' בהר סיני היתה משבר רציני ביותר, שלמעשה איים על קיום היחס המיוחד בין ישראל לבין אלקיו. "ויאמר ה' אל משה... ועתה הניחה לי ויחר אפי בהם ואכלם ואעשה אותך לגוי גדול" (שמות ל"ב, ט"ז).

מול פני הסכנה לא נבהל משה ולא נפחד. הוא התחנן והתפלל ללא הסוס ובחתיפות אל ה' — ויחל משה — וטען למען העם כסגור בקי ומנוסה. חז"ל מציעים את ההסבר שהמונח "ויחל" במקום ויתפלל או ויחנן מציינן עצמה, עוז רוח, התמדה והעזה. יש תפלה נועזת ויש תפלה מתוך ענוה. כאן יש לנו תפלה מקיפה, ברוח הדימויים שאנו מוצאים במדרש: "ועתה הניחה לי" — אמר ר' אבהו, אלמלא מקרא כתוב, אי אפשר לאמרו. מלמד שתפסו משה להקב"ה כאדם שתופס את חברו בכגדו ואמר לפניו: רבונו של עולם, איני מניח עד שתמחול ותסלח לישראל" (ברכות לב). מאידך גיסא, אחרי החטא בקברות התאווה התלונן משה במרירות רבה על גורלו האומלל. במקום לסגור על העם הוא לכאורה מקטרג עליהם. "ויאמר משה אל ה': למה הרעת לעבדך ולמה לא מצאתי חן בעיניך, לשום את משא כל העם הזה עלי. האנכי הרייתי את כל העם הזה, אם אנכי ילדתיהו, כי תאמר אלי, שאהו בחיקך, כאשר ישא האמן את הינק על האדמה אשר נשבעת לאבותיו... לא אוכל לבדי לשאת את כל העם הזה, כי כבד ממני, ואם ככה את עשה לי, הרגני נא הרג, אם מצאתי חן בעיניך ואל אראה ברעתי". (במדבר י"א, י"ט). הדבר הזה פשוט אינו הולם

את משה להיות כה מזועזע, מדוכדך ומתאונן, ולגנות את העם מעמקי היאוש. הוא מעדיף להשתחרר מן המנהיגות, אינו משתדל בעד העם וטוב המות בעיניו מאחריות נוספת. מעולם לא הביע משה מלים כאלה, למרות שהיהודים התמרדו בהזדמנויות רבות אחרות. נכון, שדברי הפתיחה שלו, "למה הרעת לעבדך", מזכירים לנו הבעה דומה של משה, כאשר הגיע למצב של יאוש בראשית שליחותו לפרעה. בהזדמנות זו גרמה התערבותו הראשונה לטובת העם אצל פרעה להרעת התנאים בעבודת בני ישראל במצרים ועקב זה בא משה כתלונה אל ה': למה הרעתה לעם הזה, למה זה שלחתני" (שמות ה, כב). זו היתה תלונה של אדם צעיר, בלתי מנוסה, בראשית דרכו שציפה לתוצאות מידיות ודרמאטיות מתוך להיטות יתר, מכל מקום לא קרה אף פעם אחרי המקרה ההוא, שמשה שאל שאלה מעין זו או נתן בטוי למצב דומה, עד המאורע של קברות התאווה.

מלבד זאת קשה להבין מדוע דוקא החטא של קברות התאווה עורר כמשה תגובה קיצונית כזאת. בנוגע ליתר העבירות — עגל הזהב, המרגלים, בעל פער המסמל את שחיתותם המוסרית של המדינים — אנו יודעים היטב מה קרה. אולם, מה התרחש באמת בקברות התאווה, אינו ברור כל צרכו. בעיון שטחי, הרי זה ספור של עם, שגברה עליו התאווה לאכילת בשר, שהיא לכאורה עברה קטנה יחסית. שום פשעים חמורים, כגון עבודת אלילים, רצח או גלוי עריות לא בוצעו כאן. מחאתם לא היתה גסה, אלימה או מאיימת. הם התאוננו רע, לא יותר מזה, אבל ענשם היה חמור מאד. הם עוררו את זעמו של הקב"ה וגם משה דחה וגינה את שוכם לסורם: "יִיחַר אֶף ה' מֵאֵד וּבְעֵינַי מִשֵּׁה רַע" (במדבר י"א, י). מה היה באמת ענינו של החטא, שהצדיק עונש כה חמור?

הניגוד שבין עגל הזהב וקברות התאווה

משה היה סבור, שחטא העגל היה תוצאה ישירה מפחדים פרימיטיביים שגרמו כהלה גדולה בקרב העם. מאחר שטעו

יש התכונה הכוללת של יכולת התרבות מופלגת. כאשר שמע משה את העם "בוכה למשפחותיו" מסביר רש"י — על עסקי משפחות, על עריות הנאסרות להם" (ספרי). המסורת שבעל-פה, בפי חז"ל, הבינה "שקברות התאווה" היתה תופעה של השתוללות יצרים, ההאלהה של ספוק תאוות בלתי מוגבל. את המקרה של קברות התאווה אפשר להעמיד כנגד הגישה התורנית לכבוש היצר, כפי שמתוארת בפרשת המן, ההשוואה מתחייבת מן הכתוב עצמו "ועתה נפשנו יבשה, אין כל, בלתי אל המן עינינו" (במדבר י"א, ו) ובקשר למן עצמו אנו קוראים בספר שמות (ט"ז, טז"ח): "לקטו ממנו איש לפי אכלו, עמר לגלגלת, מספר נפשותיכם, איש לאשר באהלו תקחו... לא העדיף המרבה, והממעיט לא החסיר, איש לפי אכלו לקטו". כאן יש לנו רכישה מבוקרת, הנאה ממושמת ושליטה עצמית על תאוותיו של האדם. זו השפקת התורה ככל מה שנוגע להנאה חמרית.

השנוי שחל בשליחותו ובתפקידו של משה רבנו.
כשעתו נבחר משה להיות המורה של כלל ישראל, בה כשעה שאהרון צריך היה להיות המדינאי והמתווך, כששאל משה: "מי אנכי כי אלך אל פרעה" (שמות פרק ג, יא) הוא פקפק בכשוריו למלא תפקידים של איש הטקסים ובעל גנוני מלכות. על טענה זו ענה לו ה': אתה משה חייב להיות כראש וכראשונה המדרוך הרוחני והמתחנך המוסרי, הפדגוג של תורה ושל הלכה, ועליך להכשיר את העם לקבלת התורה בהתגלות ה' כסיני ולכריחת הכרית. ביכלתי למצוא מתווכים במקום אחר. אתה נבחרת, מפני שהמטרה העיקרית של יציאת מצרים איננה השגת החירות המדינית, אלא ההפיכה של חברת עבדים ל"ממלכת כהנים וגוי קדוש", ולתפקיד זה אתה המוצלח ביותר. אתה המורה כ — ה ידיעה.³ משה הכין, שעצם ההוראה וההדרכה כאחריותו, ולפיכך קבל על עצמו את המשימה.

על חטא העגל הגיב משה כמורה. התבטאויותיו התקיפות, ההשפעה הכבירה של שכירת הלוחות, מות העברניים, כל זה, קרה משה, יבער אחת לתמיד את עבודת האלילים מישראל, פולחן זה היה בסיפו של דבר סטייה מן הדרך הנכונה והאמתית של עבודת ה'. ולא קשה היה להצביע על הריקנות שבו ועל אפסותו. בו כרגע שהנדיים אחריו משתכנעים מחוסר האפשרות להגן על עצמם, הוא מתמוטט ומושלך על ידם. כל מה שנחרך כאן הוא חינוך והדרכה יעילים, ומשה מסוגל למלא תפקיד זה.

לעומת זאת היה חטא קברות התאווה תופעה של פאגניזם ולא של עבודת אלילים. פאגניזם הוא פריצות, תאוה בלתי מרוסנת, הפקרות מינית, תשוקה בלא גבול, השתוללות יצרים — ההיפנוטי והאורגיאסטי, שהיותם כנו בשם הדונה. אפשר להתוכח ביעילות וגם לשכנע אדם באפסותה של עבודת האלילים, אבל מה אפשר לעשות נגד פאגניזם, שהוא ניהולסטי מבחינה מוסרית? הוא איננו שטה פילוסופית מתחרה או שונה, כי אין זאת שטה כלל. כיצד מלמדים ומקנים את עליונותה של שטה מוסרית מחמירה אבל מרוממת, הדורשת מן האדם להודות עם האלקים ולא עם הטבע? כגן ערן ציווה הקב"ה על אדם וחוה ליהנות מפירותיו הנאה סלקטיבית ולרסן את תאבונם תוך שליטה עצמית. תפקיד שכלל לא היה לפי טעמו. כשנעייץ בדברי חלונתו של משה, נראה שמלות המפתח במחאתו היו: "שאהו בחיקך, כאשר ישא האמן את היונק" (במדבר י"א, יב) — משימה שמעולם לא היה מוכן לקבל על עצמו ואשר עכשיו הוטלה עליו כעל כרחו, כאשר העם כרע תחת דחפים ילדותיים של תאוה בלתי מרוסנת תוך כביה וקינה.

מה ההבדל בין מורה לבין אומן או אומנת? מורה מלמד את הילד וגם האומנת עושה זאת, אולם האומנת גם נושאת את התינוק בחיקה, נוסף לעצם ההוראה. היא משקעת את זהותה בזו של התינוק. שאיפותיה האישיות נעשות באופן כזה משניות לחלוטין או אפילו בטלות לגמרי. לצרכי התינוק יש מעכשיו עדיפות מוחלטת על פני חייה היא. האם נעשית חטיבה אחת עם התינוק ובו היא מוצאת את מימוש עצמה. יש כאן מזיגה רגשית של שתי ישויות. לעומת זאת, המורה שומר על זהותו הוא ועל אישיותו. הקשר עמו אנטלקטואלי ומתמשש באמצעות הקניית ידע ספציפי. משה נוכח לדעת, כי עובדת היותו מורה לא הספיקה, כדי

למלא את התפקיד של מנהיג ישראל. העם בשנותיו המוקדמות המעצבות את אפיו, היה זקוק בדיוק לאותו סוג של טפול שהתינוק מקבל מן האם; הם היו נתונים להתפרצות הרגשות, לדחפים יצריים ומלאי תאוות שקשה להשתלט עליהם, הם התלוננו פעם אחרי פעם בעקשנות. חלונותיהם נבעו מתואנה בלתי מבוססת, "מבקשים עלילה" (רש"י, שם). משה הטיל ספק בכשרו לשמש כאומן, הוא ידע, שבמלוי חוכה זו הוא ישקע ראשו ורוכו בעבודה הזאת. עליו יהיה לא ללמד ולצוות בלבד, אלא גם להדריך, להכשיר ולהפוך אומה שנטחה לפאגניזם לעם סגולה. פרט להוראה יהיה עליו לתפוס את האנשים גם מצד רגשותיהם, לטפל בהם ולגדלם בשנות הילדות הלאומית, כסכלנות, באהדה ותוך הזדהות אישית איתם, כדרך פעולתו של אב אומן. לאמתו של דבר הוא יחדל להיות איש פרטי, כעל משפחה, כעל צרכים אישיים, הנאות ושמות. אושרו ומימוש אישיותו שוב לא יהיו קשורים עם אשתו, בניו ושאיוותיו האנדוידואליות. הקרבן הזה לא נדרש ממנהיגים יהודיים אחרים. קרבנו היה צורך הסטורי חד פעמי; אחריות כוללת ומכלה גם יחד, שליחות שדרשה את האיש בשלמותו. הוא היה אב הנביאים, נאלץ לנטוש את כל עיסוקיו וטרדותיו הרגילים, כדי לחנך עם בשנות נעוריו הפורמאטיביות, עם שנועדה לו חשיבות עקרת בתכניתו של רבון כל העולמים. משה חש, שאין בו הכשרון וכי אינו מוסמך למלא את התפקיד של האומן כראוי, דוקא ברגע שהתברר לו, שהפאגניזם של קברות התאווה דרש אופן כזה של טפול מסור ומיגע.

תקופתנו פאגנית באופן גלוי והפגנתי, גם כלי עבודת אלילים ממש. היא לוכשת צורה של פריצות בלתי מרוסנת. ייתכן שההוראה הספיקה בעבר לשמש משקל כנגד הפתרים של דתות אחרות, תורות פילוסופיות ואידיאולוגיות שקר, אשר מצויים בשפע עוד היום. יכולנו ללמד ולהמחיש את המהימנות היותר גדולה של אורח חיינו; אבל הפאגניזם המודרני דורש, שיסודות האומן יתמוגו עם פעולת ההוראה, ובמיוחד הואיל והיסוד הרגשי וההסתכלות לפני ולפנים של חיי הנפש מודגשים כל כך ביחסי האנושי בימינו. מה שדרוש לנו היום הוא החכוק החם מבחינה נפשית, באותה המדה כמו הרעיון המברק. הבנה אוהדת, קירוב לבבות אמתי והסכרת פנים אנושית, רמז ברור למתאוננים המודרניים שלנו, שאיכפת לנו. ההוראה, כלימוד גרידא, תכשל. נודה שזאת אחריות מרחיקה לכת ותובעת. איננו חייבים לחקות את משה רבנו ואת בטול עצמיותו, אולם צדדים וקווי אופי מסויימים של האומן נחוצים בהחלט. מלבד ההוראה עלינו לשאוף למסירות יתר, למחויבות אישית, כי בלעדיהן העול יהיה קשה מנשא. ריתור על פיתוח חד צדדי של האני, נכונות להעמיד את הקריירה האישית ואת השאיפות האנוכיות במקום השני והאמפתיה, היכולת ללמד מתוך הלב ולא תוך הקניית ידע ברור בלבד, על כל זאת עלינו לשקוד ביקר וככבוד עצמי.

תורגם לעברית ע"י ד"ר א. מלר.

(1) משמעות זו נובעת מן העובדה, שהר סיני נזכר במקרא כ"הר אלקים", והו תורב או הר סיני. המונח "הר השם" משמש אך ורק לציון הר המוריה, מקום כח המקדש. שקדושתו, בניגוד להר סיני, קיימת לעד.

(2) "זכרנו את הדגה" (במדבר י"א, ה) — עריות (יומא עה). חכונה שנאסח להם קרובות, ודנה הוא מלשון וידגו לרוב — (תורה תמימה).

(3) "זהו לך האות כי אנכי שלחתיך, בהוציאך את העם ממצרים, תעבדך אה האלקים על ההר הזה (שמות ג, יב).

שליחתך מתבטאת בהכשרת העם לעבודת ה' בהר סיני.